

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

Genusdiskursen vid universiteten

Lina Carls, *Våg eller nucka? Kvinnors högre studier och genusdiskursen 1930–1970*, Diss, Lunds universitet, Nordic Academic Press, 2004. 448 s. (Summary: [Spinter or Silly Goose? Women's higher studies and the gender discourse 1930–1970].)

Lina Carls inleder sin avhandling om kvinnor och högre utbildning med en dikt ur studenttidningen *Lundagård* från 1930-talet. Kvinnor som läste vid universitet framställs där som konkurrenter till männen och som inkräktare på deras fält.

Detta är icke målet, i stjärnor skrivet
Väsensskilda man och kvinna danats av Skaparens hand
Kvinnan är samhällets rot, hon grundar familjelivet
Sedan har mannen skapat staten som enhetsband

Dikten som helhet fångar essensen i mellankrigstidens genusdiskurs: komplementariteten mellan könen, det väsensskilda i könen natur; mannen skapar staten, politiken och forskningen, kvinnan skapar familjen. Hon är samhällets rot, inspirationen, varat, kulturens början, uppkomsten. Han är samhället och makten. Här finns också heteronormativiteten inskriven. Könen skall verka tillsammans, men på var sin arena. En rädsla för könsupplösning skymtar fram om ordningen ruckas. "Hybriden", det tredje könet, hotar i bakgrunden om kvinnan får för stor makt.

Lina Carls har valt ett ämne för sin avhandling som tidigare inte varit föremål för mer djupgående studier i Sverige. Det finns visserligen en hel del intressant forskning om de första kvinnliga akademikerna, men inte om den andra och tredje generationens studenter – de som fanns vid akademien under mitten av 1900-talet.¹ För att förstå varför kvinnor fortfarande i dag befinner sig på de lägsta nivåerna i universitetsstrukturen måste könsnormer och värderingar inom universiteten och i samhället i stort lyftas fram ur historien, menar Carls. Hennes tidsperiod är de 40 åren från 1930 och fram till 1970-talet, även om vissa trådar dras längre fram i tiden. Författaren vill veta hur den svenska genusdiskursen formades i debatten och hon analyserar den svenska universitetskulturen i ett

1. Se t ex Tord Rönnholm, *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden*, Umeå 1999; Hanna Markusson Winqvist, *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*, Umeå 2003; Ulrika Nilsson, *Kampen om kvinnan. Professionalisering och konstruktionen av kön i svensk gynekologi 1860–1925*, Uppsala 2003; Britt-Marie Fridh & Ingegerd Haglund (red), *Förbjuden frukt på kunskapens träd. Kvinnliga akademiker under 100 år*, Malmö 2004.

genusperspektiv. Vilka "samtal" fördes om kvinnors högre studier under denna tid? Hur såg det kvinnliga respektive det manliga studentidealet ut? Hur försökte diskursens olika aktörer bevara, omförhandla eller förändra de rådande idéerna om vad som var manligt och kvinnligt? Hur konstruerades den sociala identiteten hos kvinnor som valde den akademiska vägen i stället för den traditionella identiteten som maka och mor?

Lina Carls definierar begreppet diskurs som ett antal utsagor som alla mer eller mindre bär fram en huvudtanke om ett socialt fenomen, i detta fall relationerna mellan könen. Utsagorna kan framkomma i tidningsdebatter, berättelser, bilder, utredningar, tal eller liknande. Teoretisk inspiration hämtar hon från Yvonne Hirdman och Pierre Bourdieu, samt från Nancy Frasers pragmatiska diskursbegrepp, och hon försöker smälta samman de olika skolorna till en vidgad förståelse av processen. Bourdieu och Hirdman får stå för de strukturella ramarna: människor har internaliserat den manliga normens historiska strukturer i uppfattningar, institutioner och värderingar. Diskursen fungerar därmed som ett symboliskt våld som är osynligt för både förövarna och offren och denna ordning behöver inte rättfärdigas utan ses som naturlig. Från Fraser hämtar Carls aktörs-perspektivet: diskursen kan också utgöra en kommunikativ arena där språket blir till social praktik och ett instrument för förändring. Aktörerna kan gripa in genom att säga emot och utmana den för tillfället rådande hegemonin så att nya diskurser bildas. Detta skapar motsägelser och motstånd, vilket i vissa fall kan leda till omförhandlingar inom diskursen. Institutioner kan därför både reproducera könsskillnader och medverka till att förändringar äger rum. Men en motdiskurs förändrar inte en huvuddiskurs på något enkelt sätt. En omförhandling tar lång tid och ett sätt att hålla kvar den gamla diskursen är att använda förenklingar och stereotyper.

Carls empiriska genomgång av diskussionerna om kvinnor och högre utbildning visar verkligen också hur stereotypa bilderna av manligt och kvinnligt var i den akademiska miljön ända fram till 1960- och 1970-talen. Den gedigna undersökningen vilar på ett mycket omfattande källmaterial – studenttidningar, lokal-tidningar i Lund och Uppsala, föreningsarkiv, riksdagstryck, utredningar, tidskrifter, debattskrifter, dagstidningar och studentromaner – och Carls kan utifrån det visa upp ganska enhetliga bilder av studenten och studentskan. Han: familjeförsörjare, handlingsmänniska och begåvat subjekt; hon: mor och maka, känslomänniska och medelmåttligt objekt.

Fram ur materialet utkristalliserar sig särskilt två bilder av den kvinnliga akademikern: "våpet" och "nuckan". Våpet kom till universitetet för att skaffa sig en värdig och framgångsrik man medan nuckan bedrev högre studier för att hon inte kunde (eller ville) få någon man och därför måste försörja sig själv. Kvinnor som läste vid universitetet relaterades således ständigt till män som kategori. Det var mannen som var normen för akademikern, vetenskapsmannen, forskaren och

studenten. Den manlige studenten hade legitimitet och rätt habitus på det fält som universitet utgjorde, det vill säga han delade normer, värderingar, symboler och traditioner med andra män som styrde och formulerade diskursen. Utifrån ett antal principer kunde han handla, tänka, uppfatta, värdera och uppträda normenligt när det gällde bestämda sociala och intellektuella sammanhang.

Carls menar att kvinnors underordning vid akademien förstärktes av att de var utsatta för dubbla strukturer, både universitetens genusordning och det övergripande samhällets genusstruktur, som liknade varandra. Män fick försteg av att de varit först på plan när spelreglerna på fältet formulerades. Både den intellektuella kulturen (kritisk granskning och vetenskapliga former) och den sociala kulturen (umgängesliv, symbolhandlingar och ritualiseringar) var skapade av män för att åstadkomma brödraskap och manlig formering. I debatterna bestods student-skorna tillmälen som andliga hösäcker, medelmåttor, amazoner, giftaslystna våp, malplacerade husmödrar, konkurrenter och liknande. Under ytan fanns hela tiden en spänning mellan kvinnan som yrkesarbetande och kvinnan som mor, där rädslan för att kvinnan skulle överge sin naturliga modersroll blev mycket tydlig. Teoretiska studier ansågs inkräkta på hennes biologiska funktioner.

Avhandlingen är kronologiskt indelad i fyra perioder. Den första sträcker sig mellan 1930 och 1939, en tid då nyttan med kvinnors högre studier starkt ifrågasattes. Studentöverskottet diskuterades och sattes i relation till arbetslösheten bland män. Män som deltog i debatten både vid universiteten och i samhället i övrigt var starkt kritiska till att kvinnor skulle få akademisk utbildning över huvud taget. Den andra perioden utspelar sig i krigets skugga 1939–1945. Precis som under 1930-talet fortsatte studentskan att uppfattas som ett hot mot de manliga studenternas framtida arbetsmarknad. Antalet kvinnor ökade trots detta, men de var inga välkomna tillskott fastän många män var inkallade och studentantalet i stort gick ner. I stället framfördes argument om att kvinnor bidrog med "kvantitet före kvalitet" och att de hade bristande kapacitet för teoretiska studier. Flera vetenskapliga undersökningar slog fast de stora skillnaderna mellan män och kvinnor. Bland annat hävdades att män intresserade sig för vetenskapliga problem på ett djupare plan, vilket gjorde dem bättre lämpade som forskare. För att kompensera för dem som blivit inkallade till militärtjänst infördes även positiv särbehandling av män vid antagning till lärarutbildning och läkarutbildning.

Efter kriget – under den tredje undersökningsperioden 1945–1960 – ökade satsningarna på högre utbildning och forskning. Akademikerna började ses som en viktig grupp att satsa på för att höja Sveriges standard och flera av de traditionella hemarbetena inom vård och utbildning flyttades ut till offentlig verksamhet. Nu kom väl ändå kvinnornas chans? Nej, trots ekonomisk tillväxt och folkhemsbyggande stärktes genusdiskursen och hemmafruidealet. När samhället ropade efter utbildad arbetskraft påbörjades en jakt efter den förmodade begåvningsreserven. Och begåvningsreserven, det var män på landsbygden eller i arbetarklas-

sen! Intellektuellt krävande yrken ansågs fortfarande mest lämpade för män och tidens uppburna forskare bekräftade genusdiskursen om begåvningsmässiga skillnader mellan kvinnor och män. När det inte gick att föra i bevis att män var mer begåvade än kvinnor hänvisade forskarna till intresseskillnader mellan könen som förklarade varför män och kvinnor borde befinna sig på olika fält. Detta till trots ökade antalet kvinnliga studenter både i Lund och i Uppsala. Kvinnornas strategi blev att försöka förena de båda rollerna, att leva upp till husmorskontraktet men att också utvidga det till ett friare kontrakt där kvinnor kunde både utbilda sig och bilda familj.

Under den sista perioden, 1960-talet, började genusdiskursen att omförhandlas utanför den akademiska världen och Sverige fick en seriös feministisk debatt i politik och medier. Debatten vid universiteten släpade dock fortfarande efter – bilden av studentskan som antingen en manhaftig nucka eller ett feminint våp levde kvar även under det revolutionära 1960-talet. Inte förrän på 1970-talet kom en tydlig omsvängning i uppfattningarna om kvinnors kapacitet till högre studier. Allt fler kvinnliga akademiker började delta i samhällsdebatten och andelen kvinnor vid universiteten ökade till cirka 40 procent. Genusdiskursen fick därmed ett annat innehåll.

Det är lätt att känna igen de könsmonster som Lina Carls har skildrat även om det gått 50 år eller mer sedan uttalandena gjordes. Spåren från det förflutna förskräcker ännu. Fastän kvinnor utgör mer än hälften av dagens studenter på grundnivå och cirka hälften på doktorandnivå dominerar män ännu på högre nivåer. De höga posterna inom universitetsbyråkrati och forskningsråd innehåller fortfarande av män och kvinnorna utgör bara cirka 16 procent av alla professorer. Det strategiska forskningsstödet på över en miljard kronor som år 2006 utdelades för spetsforskning gick nästan enbart till manliga forskare, dessutom nästan uteslutande till män med karriären bakom sig. Detta är ett utmärkt exempel på hur manligt dominerad universitetens könsstruktur fortfarande är.² Carls' undersökning beskriver onekligen processer som fortfarande är aktuella och en genusdiskurs som ännu inte upphört att verka även om den i dag inte involverar termer som nucka och våp. Förhållandena vid universiteten beskrivs i dag ur ett tydligare maktperspektiv än under Carls' tidsperiod.³

Lina Carls' avhandling är välskriven och klart disponerad. Den förmedlar viktig dokumentation genom den detaljrika empirin och den noggranna genomgången av ett mycket stort material. Utifrån detta material har hon formulerat angelägna frågor om kön och makt utifrån ett teoretiskt ramverk och hon har använt en fungerande metodik som gjort undersökningen operationaliserbar. Hon har tillämpat ett kritiskt och prövande arbetssätt och det vetenskapliga hantverket är i

2. "Varför bara män?", *Svenska Dagbladet* 30/7 2006.

3. Se aktuell diskussion i temanumret "Kvinnor och vetenskap", *Framtider*, 2006:1.

stort sett klanderfritt. Citaten är exakta. Akribin går att lita på. Hon har också tagit självständig ställning i sina analyser och presenterat egna tolkningar med bäring i empirin och med stöd i den teoretiska ramen. Och det kanske bästa med avhandlingen är att den stimulerar till nya frågor, ifrågasättanden och tolkningar.

Min första kommentar gäller framställningssättet i avhandlingen. Här lämnar Lina Carls bok en del övrigt att önska. Carls skriver oändligt långa referat av andra forskares alster och hon återger så många belägg för sina påståenden att man ibland hinner glömma bort vad som är den röda tråden i avsnittet. Detta har inte bara gjort boken till en tegelsten, utan också bidragit till att de analytiska avsnitten inte riktigt kommer till sin rätt. Det är som om hon inte vågat lita på att läsaren har förtroende för hennes påståenden om de inte beläggs i själva texten med ett stort antal exempel. Ibland, som exempelvis i kapitel 2, kunde framställningen ha fått bättre stringens om argumentationslinjerna sorterats upp och koncentrerats i mer abstrakta kategorier. Lite hårdhäntare innehållsredigering och mer flykt från empirin hade alltså gjort texten mer effektiv.

Det hade också varit värdefullt att få en diskussion om hur författaren ser på källornas värde, eftersom hon använder sig av så olikartade materialtyper – allt från dikter, sånger, bilder, romaner och partiska insändare till mer officiella källserier som riksdagstrycket. Visserligen är historieämnets källkritiska hantverk inte särskilt omhuldat i postmodernismens tid, men det hade trots allt varit intressant med en diskussion om detta. Är allt material lika värdefullt för en historiker? Finns det källserier som författaren har valt bort och som kunde ha berättat något ytterligare om den genusdiskurs som Carls vill avtäckta. Kanske kunde vissa motbilder ha framkommit med andra slags material?

Teoribehandlingen väcker också en del frågor. På ena sidan teoristreckets ställs Hirdman och Bourdieu, på den andra Nancy Fraser. Men Hirdmans och Bourdieus genusänkande skiljer sig åt och Hirdmans syn på ett "genuskontrakt" liknar Frasers diskursteorier så måtto att detta handlar om historiskt operationaliserbara analysmodeller som är förankrade i en historisk process. Som jag ser det är Hirdmans genussystem mycket mer styrande och historiskt avgörande för utvecklingen än Bourdieus uppfattning om genus. För honom är mäns könsdominans likställd andra dominansrelationer som klass och etnicitet. För Hirdman (och för många feministiska forskare över huvud taget) har kön sin egen speciella dynamik med avgörande betydelse för den historiska utvecklingen. Läsaren får inte heller klart för sig om det "symboliska våld" som är Bourdieus benämning på mäns dominans är detsamma som de olika nivåer av kulturell överlagring, social integration och socialisering som finns i Hirdmans modell.

Det finns också en egendomlig förskjutning av teoriståndpunkter från avhandlingens början jämfört med dess avslutning. I första kapitlet är Lina Carls mycket kritisk till det strukturalistiska greppet hos Bourdieu och Hirdman; i deras framställningar tenderar aktörerna att bli fångar i diskursens spindelnät. Men

empirin visar att genussystemets styrande principer var oerhört sega strukturer som bet sig fast och påverkade genusdiskursen vid universiteten långt fram i tiden. Trots detta gör inte Carls sin egen glidning över mot en mer strukturalistisk tolkning särskilt tydlig för läsaren. Aktörerna hade i själva verket inga resurser att sätta emot den dominerande diskursen – detta är ett resultat som kunde ha givits större förklaringsvärde.

Inledningskapitlet i avhandlingen ligger där tjockt och vackert som en stilig marmortrappa. Det finns dock en del steg på den trappan som aldrig beträds. Till exempel får vi en lång forskningsöversikt över universitetens utveckling och olika modeller för hur utvecklingen kan periodiseras, nog så intressant och viktig kunskap i och för sig, men detta gör författaren inget av som får betydelse för bokens huvudteman eller analyser. Ett avsnitt om Bourdieus fältteori svävar också lite fritt i luften och får ingen speciell behandling i fortsättningen eftersom boken inte är en fältteoretisk studie i djupare bemärkelse. Hade den varit det borde frågorna ha formulerats något annorlunda. De borde i så fall också ha handlat om striden mellan olika skolor på fältet, om metoder eller om doxan. Men kvinnliga studenter hade ju ingen annan vetenskapssyn än män, utan krävde bara rätten att få tillgång till doxan. Det finns inget som tyder på att de tänkte omforma den. Alltså uppfattar jag inte männens motstånd som en fältstrid om en tolkning av doxan.

Men varför var då kvinnorna så farliga? Varför ödslades så mycket krut på att försöka hålla kvinnor borta från högre utbildning? I stället för de inledande positioneringar som inte följts upp hade jag önskat att Carls grävt djupare i diskursens *innehåll* och bättre systematiserat vad männen faktiskt sagt utifrån ett mer strategi-teoretiskt perspektiv, som kunde ha kopplats ihop med 1900-talets stora förändringsprocesser. Diskursen var bara medlet, inte målet. Vad var avsikten bakom de kvinnoförnekande utsagorna? Vilka demarkationslinjer sattes upp? Vilken skatt var det som vissa män ruvade över och som ingen annan skulle få tillgång till? Hur kan diskursens form och innehåll knytas ihop med andra mer övergripande samhällsprocesser?

Jag tolkar skeendet i Lina Carls avhandling så att kvinnornas intåg på universiteten sammanföll med en period i historien då den vetenskapliga kunskapen blev en maktfaktor. Den kunde bara sökas och exponeras under vissa rituella former som tillhörde en manlig kulturvärld: promoveringar med doktorshattar, lagerkransar, lärda sällskap, titlar, avgränsningar, privilegier utifrån olika examina, hyllandet av det excellenta, av abstraktioner och formler. Män som grupp hade svårt att släppa kontrollen över denna maktbas i en tid när utbildning omvandlades till symboliskt kapital i det meritokratiska system som växte fram vid 1900-talets början. Utvecklingen skedde i samklang med moderniseringsprocessen, nationalstatsbyggandet, folkhemmets och välfärdsstatens utbyggnad – en framgångssaga om modernitet, upplysning och rationalitet. Denna process med rötter i upplys-

ningen innehöll också ett tal om kvinnors emancipation och medborgerliga rättigheter. Med diskursen om kvinnors rättigheter uppstod två korsande principer: å ena sidan en tilltagande feminisering av universiteten, å andra sidan en professionaliseringsprocess som krävde elitism, exklusivitet och utestängning av det kvinnliga inslaget. Hur skulle denna konflikt lösas?

Det skeende Lina Carls studerar utspelade sig mitt i korselden från denna kamp. När man sammanför och sorterar de argument som män använde mot kvinnor i detta akademiska sammanhang går det att spåra några huvudstrategier. Å ena sidan fanns *könsstrategier*, där skillnaderna mellan könen drogs fram: kvinnor var annorlunda, hade andra mål, de var bäst på att vårda, de var våp, amazoner, giftaslystna, nuckor, de använde inte kunskapen, de stod närmare naturen, de var konkurrenter, de var hybrider etcetera. Påfallande mycket i diskursen handlade om kvinnornas kroppar och sexualitet – ett intressant tema i sig som Carls inte utvecklar, men som jag hoppas att hon kan göra något av i annat sammanhang. Det är som om kvinnorna hade fel biologi för högre studier.

Å andra sidan använde männen *professionella strategier*, som handlade om att isolera kunskapsbasen och försöka utestänga dem som inte hörde dit. Kvinnor hade inte de rätta kunskaperna, de var obegåvade, andliga hösäcker, män hade högre intelligens, kvinnor var okunniga, de kunde bara klara vissa ämnen och så vidare. En provkarta på olika utestängningsförsök visas också upp i materialet: genom vetenskapliga undersökningar ville man leda i bevis att kvinnor bara klarade av vissa akademiska ämnen. Med värnpliktspoäng för män skulle kvinnor hållas borta från vissa linjer eller också skulle särskilda skolor inrättas för kvinnor så att de inte konkurrerade på mäns områden. Alla de klassiska professionella strategierna fanns inbakade i processen – det är bara att lyfta fram dem i ljuset så avslöjas tydligare mönster.

Mot detta kunde ställas kvinnornas tafatta försök att svara på angreppen där en sentida läsare förvånas över den tystnadens kultur som härskade i kvinnoleiden. Det framstår som ett mysterium varför kvinnorna uthärdade i denna miljö och varför så få motdiskurser formulerades. Om man säger sig omfatta en historiesyn där aktörerna är viktiga i den historiska förändringsprocessen, måste de ju kunna ställas till ansvar för sina handlingar och, i detta fall, sin tystnad och brist på handling. Antagligen skulle det behövas ett annat slags material för att uttröna hur vardagen egentligen upplevdes av de kvinnliga studenterna som trots allt ökade i antal för varje år. Kanske var den sociala praktiken fylld av läsning, tentamina, familjeangelägenheter och andra duktighetsbevis som gjorde att de inte upplevde att debatten gällde just dem. Kanske fanns det arenor där kvinnorna kunde leva ut och bilda egna kottierier utanför de institutionella sammanhangen så att tillvaron kändes meningsfull. Eller kanske skulle man kunna vända på resonemanget och tänka i omvända världen-termer. Vi vet från annan forskning att dessa årtionden var fyllda av kvinnoemancipation, formering för offent-

lighet och uppror, för egensinnigt mode och exponering av kvinnokroppen på ett nytt sätt. Kanske var alla sexuella anspelningar och stereotypiseringar i diskursen och från mäns sida ett svar på att en ny sorts studentska faktiskt gjort entré och ett tecken på att den nya tidens kvinnor inte gick ihop med den gamla tidens män med deras traditioner, värderingar och hierarkiska system.

Spännande och rika avhandlingar ger alltid uppslag till nya frågor och nya tolkningar. Det är så god historieskrivning skall fungera. Lina Carls sprängfyllda avhandling är ett pionjärbete och med den har svensk kvinnohistoria och svensk universitetshistoria fått ytterligare ett viktigt bidrag att glädjas över.

*Christina Florin**

* Fakultetsopponent